

УДК: 334.7

С.В. Захарін

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті означено основні проблеми розвитку вищої освіти. Внесено пропозиції щодо набору орієнтирів розвитку сфери вищої освіти в контексті сучасних викликів.

The basic problems of development of higher education are determined in the article. Suggestions are made in relation to the orientation in development of higher education sphere as for modern calls.

Ключові слова: стратегічні орієнтири, вища освіта, управління освітою.

Для більшості розвинутих країн характерним стає перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання більш гнучкої в сфері прийняття рішень і процесі адаптації до нових технологій висококваліфікованої робочої сили. Закономірним стає превалювання тенденції до зростання попиту на висококваліфікованих спеціалістів-універсалів, які мають не тільки спеціалізовану професійну підготовку, але й успішно оволодівають навичками підприємницької та управлінсько-організаторської діяльності.

При визначенні пріоритетних напрямів розвитку освіти необхідно врахувати, що освіта є фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства, а також виступає гарантом індивідуального розвитку, сприяє формуванню інтелектуального, духовного та виробничого потенціалу суспільства. Розвиток держави, реформування економічних відносин, структурні трансформації мають гармонійно поєднуватися з модернізацією освіти. Це виступає ключовою умовою формування сучасної системи суспільних цінностей як в громадському, так і у приватному секторах.

З питань стратегічного розвитку сфери вищої освіти видається чимало наукових праць, серед яких помітне місце належить [1-4]. Проте мають бути уточнені окремі стратегічні орієнтири розвитку цієї сфери з урахуванням необхідності зміцнення глобальної конкурентоспроможності.

Мета статті – викласти результати досліджень автора з окремих питань стратегічного управління вищою освітою.

Сучасна економічна теорія обґрунтувала теоретичну концепцію інтелектуального капіталу, а також визначила механізми й особливості його формування та використання в країнах із різним рівнем розвитку. Більшість дослідників розрізняють три складових інтелектуального капіталу: людський капітал, структурний капітал та клієнтський (ринковий, споживчий) капітал. Головне призначення людського капіталу – створення і розповсюдження інновацій. Людський капітал нарощується двома способами: 1) підприємство використовує максимальний обсяг знань своїх співробітників; 2) максимальна кількість співробітників володіє знаннями, здатними принести користь підприємству. Як правило, людський капітал відзначають та вимірюють на основі отриманих знань та здобутих навичок, з урахуванням можливості їх використання у еко-

номічній діяльності. Це поняття може включати також природні властивості та унікальні характеристики особи. Розвиток людського капіталу, крім того, відбувається в специфічному соціально-економічному та культурному середовищі. З урахуванням наведеного автор пропонує розвиток людського капіталу розглядати в широкому контексті — починаючи від навчання в ранньому дитинстві і школі, і закінчуючи здобуттям професійної освіти та здатності до самовдосконалення у професійній діяльності та побуті.

Серед видів професійної освіти найбільше значення матиме вища освіта. Система вищої освіти, на протипагу іншим освітянським сферам, покликана навчити працівника мислити і діяти творчо, в умовах реальних викликів та ризиків, вміти застосовувати здобуті знання і навички у нестандартних ситуаціях, володіти сучасними (в тому числі інформаційно-комунікаційними) технологіями. Це є дуже важливим, з огляду на те, що найбільш виразно гармонійний розвиток перспективних складових забезпечуватиметься в межах концепції розвитку так званої «креативної економіки», яка характеризується панівним станом людської творчості (креативом) над іншими видами діяльності в процесі виробництва суспільних благ. В креативній економіці основою динаміки господарювання стає активне використання творчих здібностей людини і колективів людей, серед яких ключову роль займають знання, здібності, ініціатива, нестандартне мислення, спроможність продукувати адаптовані до умов дійсності ідеї і новації. Резерви економічного зростання менеджери провідних корпорацій світу вбачають, перш за все, у масовому новаторстві у всіх сферах розумової діяльності, провідні завдання якого — це інноваційна насиченість змісту праці, стимулювання прояву творчості. За оцінками експертів, у США майже 2/3 «білих комірців» орієнтовані саме на креативну працю, яка передбачає не лише формулювання ідей та їхню перспективну оцінку, але й впровадження цих ідей з наступною комерціалізацією. З цього прояву відомий на Заході фахівець з питань управління персоналом Р. Інглехарт зазначив: «Люди виявляються зайнятими лише там, де необхідні людські оцінки, міркування і творчість... Головною стає не фізична сила, а здатність до інновацій» [1, с. 34–40].

Креативна економіка у найближчому майбутньому стане домінуючою моделлю розвитку країн-лідерів. Унаслідок посилення пріоритету нових знань над традиційними зміниться зміст і характер масової праці, структура зайнятості, зростуть можливості швидкого залучення капіталів для реалізації перспективних інноваційних проєктів. Найбільші успіхи у економічному розвитку досягнуть ті країни, в яких буде забезпечено свободу пошукової творчості, створено ефективні національні інноваційні системи (що дозволить швидко комерціалізувати перспективні ідеї і творчі продукти), а також буде гарантовано надійну охорону інтелектуальної власності [2].

Країни-лідери добре усвідомлюють, що в креативній економіці основною цінністю в процесі виробництва є не обладнання, і навіть не технології (за наявності фінансового ресурсу їх можна придбати або у короткі терміни створити), а саме творча людина. Відповідно, компанії ведуть досить жорстку боротьбу за креативних працівників (цю боротьбу інколи називають «скупкою мізків»). Таким працівникам створюють усі умови для забезпечення комфортної трудової діяльності, включаючи і підвищення кваліфікації за рахунок компанії.

Креативні підрозділи компаній вже зараз створюють найбільшу частину доданої вартості. В найближчому майбутньому ця тенденція має посилюватися. Водночас креативні продукти мають конкурувати між собою на вільному ринку, що забезпечить успіх лише

найперспективнішим з них. Як і раніше, креативна праця має орієнтуватися, перш за все, на задоволення потреб ринку. Втім, креативна економіка повинна мати значно більше можливостей для формування суспільних потреб (та, відповідно, попиту) на креативні продукти. В цьому зв'язку має змінитися й характер освіти. Навчальні програми мають бути орієнтовані, перш за все, на розвиток можливостей творчого мислення працівників, отримання навичок швидкого пошуку необхідної інформації та її використанню при створенні нових продуктів, а також на досягнення конкретних параметрів інновації [3].

На нашу думку, цілком очевидно, що ключовим сектором забезпечення національної конкурентоспроможності є освіта, як загальна, так і професійна, а також створення національної мережі закладів підготовки та перепідготовки фахівців відповідно до потреб ринку. В основу стратегії розвитку освіти мають бути покладені принципи розвитку та самореалізації творчої особистості, розвитку креативних здібностей людини, постійна спрямованість освіти до потреб інноваційної економіки, забезпечення безперервного навчання, інтеграції науки, освіти і виробництва.

Отже, на постіндустріальній стадії розвитку ключовим чинником стійкого розвитку компаній, який визначатиме їхню спроможність отримувати прибуток упродовж тривалого часу, стануть людські ресурси, а якщо точніше – сукупність можливостей працівників (колективів та індивідуумів) здобувати й застосовувати знання, вміння і навички для створення, випуску та комерціалізації інтелектуальних продуктів. З означеного випливає, що від напрямів і динаміки розвитку системи професійної освіти (і в першу чергу вищої освіти) значною мірою залежатимуть перспективи національної економіки у глобалізованому світі. Ключовим параметром сучасної економічної політики має стати створення реальних умов (політичних, макро- та мікроекономічних) для нарощування обсягів і вдосконалення структури інвестицій, вкладених у розвиток інтелектуального потенціалу нації, в першу чергу через систему вищої освіти.

Вища освіта як провідна ланка системи професійної освіти є інституційним підґрунтям людського розвитку та прогресу суспільства і водночас виступає базисом для підтримки індивідуального розвитку, сприяє формуванню інтелектуального, духовного та виробничого потенціалу нації. Розвиток держави, структурні перетворення на мікро- і макроекономічному рівнях повинні гармонійно поєднуватися з модернізацією освіти для того, щоб задовольнити потреби й прагнення людей, особливо молоді, встановити нову систему суспільних цінностей у сфері діяльності як у громадському, так і у приватному секторах.

Сучасна професійна освіта повинна забезпечувати виконання низки завдань, зокрема, економічний успіх, політичну стабільність, сталий розвиток суспільства тощо. Ці завдання реалізуються через особливу організацію підготовки фахівців, яка повністю відповідає запитам ринку праці та здатна прогнозувати його розвиток, підготовку до життя активних громадян демократичного суспільства, їх особистісний розвиток, виокремлення таких наукових та освітніх пріоритетів, що забезпечать якісну підготовку фахівців [4].

При визначенні пріоритетних напрямів інноваційного розвитку вищої освіти, а також опрацювання питань щодо збільшення обсягів державного замовлення на підготовку фахівців для забезпечення розвитку високотехнологічних напрямів економіки необхідно враховувати такі економічні чинники і процеси: наявний потенціал підготовки фахівців для високотехнологічних галузей (видів економічної діяльності), стан і прогноз розвитку високотехнологічних галузей (видів економічної діяльності), тенденції

розвитку ринку професійної (в тому числі вищої) освіти, реальні можливості бюджетного фінансування державного замовлення щодо підготовки фахівців для високотехнологічних галузей (видів економічної діяльності).

Нагальна потреба у ліквідації недоліків вищої освіти вимагає концептуального удосконалення професійної підготовки фахівців у наступних напрямках: формування відношення до людини як мети соціального прогресу, а не засобу; орієнтація на активізацію людського капіталу у вищій освіті, що базується на концепції гармонійного розвитку людини; реформування системи вищої освіти є стратегічними для забезпечення якості фахівців; продукування в процесі підготовки глибокої професійної компетентності і соціальної відповідальності при вирішенні завдань науково-технічного прогресу, соціального і культурного розвитку.

Успішна взаємодія закладів професійної освіти з соціальними партнерами дозволить вирішувати проблеми працевлаштування випускників, забезпечувати контроль за якістю їхньої підготовки, прогнозувати потребу у фахівцях певних професій, удосконалювати зміст професійних програм відповідно до вимог сучасного виробництва.

Аналіз практики країн ЄС показує, що в сучасних умовах держава повинна взяти на себе обов'язок щодо фінансової підтримки проектів з інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж, забезпечення розвитку системи моніторингу якості освіти всіх рівнів, професійної орієнтації населення [5].

Необхідно вжити конкретних заходів підвищення якості та змістовності вищої освіти (забезпечення належного фінансування модернізації матеріально-технічної бази; розширення переліку сучасних дисциплін і предметів, які визначатимуть кваліфікаційні вимоги працівника в умовах постіндустріальної економіки (включаючи розвиток навичок креативного мислення); переорієнтація навчальних планів на опанування технологій соціальної адаптації у стандартних і нестандартних умовах; створення реальних конкурентних умов при визначенні авторських складів при підготовці навчальної та методичної літератури тощо; підвищення відповідальності навчальних закладів за результати своєї діяльності та ін.).

Отже, доцільне запровадження процесу кардинального реформування вищої освіти. Серед напрямів такої реформи можуть бути:

- поступове скорочення мережі вищих навчальних закладів, в першу чергу за рахунок тих, які не дотримуються ліцензійних вимог або допускають порушення; доцільно також переглянути мережу філій державних і приватних закладів;

- подальше скорочення державного замовлення на підготовку фахівців з суспільствознавчих та гуманітарних наук (оскільки на ринку праці спостерігається профіцит спеціалістів з вказаних наук) та збільшення державного замовлення на підготовку фахівців у сфері інженерних, технічних, ветеринарних, хіміко-біологічних наук, новітніх технологій, інноваційного менеджменту;

- збільшення терміну навчання у магістратурі до 2 років, відповідно до практики країн ЄС, з одночасним збільшенням навантаження за рахунок включення додаткових аудиторних годин;

- реформування підготовки фахівців найвищої кваліфікації (наукових та науково-педагогічних кадрів) з урахуванням практики країн ЄС, подальша оптимізація процесу оформлення відповідних документів;

- усунення відомчої «розпорошеності» вищої освіти;
- запровадження ефективних методик оцінювання якості освіти, що стане в перспективі елементом системи визначення кваліфікацій фахівців з вищою освітою, а також оцінювання роботи вищих навчальних закладів;
- формування системи визначення кваліфікацій фахівців з вищою освітою (оцінювання якості знань мають проводити незалежні центри оцінювання якості освіти, до складу яких входитимуть представники центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, роботодавці, фахівці відповідної сфери національної економіки, представники вищих навчальних закладів).

У подальшому мають бути запропоновані методичні підходи до прогнозування окремих параметрів розвитку системи вищої освіти з урахуванням поточної макроекономічної ситуації.

1. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні [монографія] / за ред. І.М. Грищенка. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.; 2. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку / за ред. В.П. Андрущенка. – К.: Педагогічна преса, 2006. – 208 с.; 3. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / за ред. В.І. Лугового. – К.: Педагогічна преса, 2009. – 384 с.; 4. *Боголіб Т.М.* Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. – К., 2006. – 324 с.; 5. *Захарін С.В.* Інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічного розвитку економіки: Монографія / С.В. Захарін. – К.: КНУТД, 2011. – 344 с.